

Kur'an ve Sünnet Araştırmaları Dergisi

Journal of Qur'an and Sunnah Studies

مجلة دراسات القرآن والسنة

&&&

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kursad>

e-ISSN: 2791-8726 82

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2025 (Eylül/September)

el-Baḥru'l-Medîd'de Kelimelerin Lugavî Boyutu

The Lexical Aspect of Words in al-Baḥru'l-Madîd

Muhammed Bakır ACAT

Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller

Bölümü, Mardin/Türkiye.

Lecturer, Mardin Artuklu University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, Mardin, Türkiye.

Muhammetbakiracat@artuklu.edu.tr

0009-0004-2758-9334

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 23/09/2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/09/2025

Yayın Tarihi/Date Published: 30/09/2025

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. /It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Etik Kurul: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

İntihal Denetimi: Yapıldı.

Etik Bildirim: ahmetzdmr@hotmail.com

Öz

Bu çalışma, İbn ‘Acîbe’nin (ö. 1224/1809) *el-Baḥru’l-Medîd* adlı tefsirinde lugat ilmine yaklaşımını konu edinmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in Arapça olarak indirilmiş olması, onun doğru anlaşılması için Arap dilinin bütün inceliklerine vâkif olmayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede lafızların kök anlamlarının, istikâkî bağlamlarının ve farklı bağlamlarda kazandığı kullanımların tespit edilmesi, tefsir faaliyetinin vazgeçilmez bir boyutunu oluşturur. İbn ‘Acîbe, eserinde kelimelerin kök ve türev ilişkilerine, naht türü kısaltmalara, müterâdif ve müştak lafızlara, eş ve zıt anlamlı ifadelerle, müzekker–müennes ayrımlarına, farklı hareke biçimlerinden doğan anlam farklılıklarına ve emsâl örneklerine geniş şekilde temas etmiştir. Müellifin dikkat çeken yönü, bu meseleleri yalnızca lugatçılardan nakletmekle sınırlı tutmaması; siyak ve sibak ilişkisini de dikkate alarak ayet bağlamına uygun özgün yorumlar geliştirmesidir. Özellikle kıraat farklılıklarını ele alırken, kelimelerin değişik harekeleme biçimlerinden kaynaklanan anlam farklarını açıklaması, sözlük ilminin tefsirdeki işlevsel boyutunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca İbn ‘Acîbe, lugat ilmini sadece dilsel bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda ayetlerin belâgat yönünü destekleyen bir unsur olarak görmektedir. Onun yöntemi, klasik sözlükçülük geleneğiyle bağlantı kurmakta; Ferrâ, Zeccâc ve Sîbeveyh gibi dilcilerin görüşlerinden yararlanarak bunları bağlam merkezli bir yorumla yeniden değerlendirmektedir. İbn ‘Acîbe, kimi zaman farklı görüşleri sahih kabul ederek hepsini birlikte zikretmiş, kimi zaman da bağlamın açıkça işaret ettiği anlamı öne çıkarmıştır. Böylece onun lugavî tahlilleri, Kur’ân’ın yalnızca dilsel açıdan değil, aynı zamanda belâgat ve i’câz yönüyle de daha derinlikli anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak *el-Baḥru’l-Medîd*, tasavvufî yönünün ötesinde, Arap dilinin ifade zenginliğini, klasik lugat geleneğinin tefsirdeki rolünü ve Kur’ân lafızlarının anlam boyutlarını ortaya koyan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, İbn ‘Acîbe, *el-Baḥru’l-Medîd*, Tefsir, Lugat ilmi, Arap dili, Kıraat, Belâgat.

Abstract

This study examines Ibn ‘Ajība’s (d. 1224/1809) approach to the science of lexicography (*‘ilm al-lugha*) in his Qur’anic commentary *al-Baḥru’l-Madîd*. Since the Qur’an was revealed in Arabic, a proper understanding of its message requires mastery of the subtleties of the Arabic language. In this context, identifying the root meanings of words, their derivational connections, and their semantic shifts across different contexts constitutes an indispensable aspect of exegetical activity. In *al-Baḥru’l-Madîd*, Ibn ‘Ajība addresses root and derivative relations, abbreviated forms (*naht*), synonyms and homonyms, antonyms, gender distinctions between masculine and feminine terms, semantic variations caused by different vocalizations, and numerous proverbial examples. A distinctive feature of his method is that he does not confine himself to transmitting earlier lexicographers but also offers context-sensitive interpretations that align with the flow of the verses (*siyāq* and *sibāq*). Particularly notable is his treatment of variant Qur’anic readings (*qirā’āt*), where he clarifies semantic nuances resulting from alternative vocalizations, thereby demonstrating the functional role of lexicography within tafsîr. Furthermore, Ibn ‘Ajība regards lexicography not merely as a linguistic exercise but also as a tool to highlight the rhetorical and miraculous aspects of the Qur’an. His method bridges the classical lexicographical tradition, drawing on scholars such as al-Farrā’, al-Zajjāj, and Sîbawayhi, with an interpretive approach rooted in textual context. At times, he accepts multiple opinions as valid; at other times, he privileges the meaning most consistent with the context. In this way, his lexical analyses contribute to a deeper appreciation of the Qur’an not only linguistically but also rhetorically. Consequently, *al-Baḥru’l-Madîd* emerges as a commentary that, beyond its Sufi dimension, reveals the expressive richness of the Arabic language, the role of lexicography in exegesis, and the multifaceted meanings of Qur’anic vocabulary.

Keywords: Arabic Language and Literature, Ibn ‘Ajība, *al-Baḥru’l-Madîd*, Qur’anic exegesis, Lexicography, Arabic language, *qirā’āt*, Rhetoric.

Giriş*

Kur'ân tefsiri tarihi boyunca müfessirlerin ilmî birikimleri, ortaya koydukları eserlerin muhtevasına doğrudan yansımıştır. Bu süreçte Arap dili ve grameri, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında en önemli disiplinlerden biri kabul edilmiş; özellikle lugat ilmi, sarf ve nahivle birlikte tefsir faaliyetinin temel dayanaklarından sayılmıştır. Nitekim erken dönem müfessirleri, ayetlerin manasını açıklarken kelimelerin kök anlamlarına, kullanım çeşitliklerine, eş ve zıt anlam ilişkilerine, kıraat farklılıklarına ve i'rab meselelerine geniş ölçüde yer vermişlerdir. Bu yönüyle dil tahlilleri, sadece anlamı açığa çıkaran bir araç değil, aynı zamanda Kur'ân'ın üslup zenginliğini ortaya koyan bir unsur olmuştur.¹

Bu bağlamda XVIII. yüzyılda yaşamış olan İbn 'Acîbe (ö. 1224/1809), hem mutasavvıf kimliği hem de dil ilimlerine olan vukufiyeti ile dikkat çeken bir şahsiyettir. Fas'ın Tetvân şehrinde dünyaya gelen müellif, erken yaşta başladığı eğitimini dönemin önde gelen âlimlerinden aldığı derslerle sürdürmüş; hadis, fıkıh, Arap dili ve tasavvuf alanlarında derinleşmiştir. İlmî faaliyetlerini tedris, telif ve tasavvufî irşad ekseninde sürdüren İbn 'Acîbe, Kuzey Afrika coğrafyasında hem sûfî hem de dilci kimliğiyle temayüz etmiştir.²

İbn 'Acîbe'nin kaleme aldığı eserler arasında *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, *Mi'râcü't-Taşrîf*, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye* ve en hacimli eseri olan *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Qur'ânî'l-Mecîd* zikredilebilir. Bu eserlerin bir kısmı tasavvufî meseleleri ele alırken, bir kısmı ise Arap dili ve gramerine dair tahliller içermektedir. Onun ilmî mirası, dil ve tasavvufu birleştiren özgün bir sentez niteliğindedir.³

el-Bahru'l-Medîd, müellifin en kapsamlı tefsiri olup hem işârî yorumları hem de dilsel çözümlemeleriyle dikkat çekmektedir. Tefsirin özellikle lugavî boyutu, müellifin Arap dili üzerindeki derin birikimini ortaya koymaktadır. Kelimelerin kök anlamları, müterâdif ve müşterek kullanımlar, ezdâd örnekleri, müzekker-müennes ayrımları, hareke farklılıkları ve emsâl gibi hususlar, onun tefsirinde öne çıkan dil konularıdır. İbn 'Acîbe, bu meseleleri işlerken sadece lugatçıların nakillerini aktarmakla yetinmemiş; aynı zamanda bağlamın yönlendirdiği anlam inceliklerini de tespit etmiştir. Bu yaklaşımı, onu klasik lugatçılarla aynı çizgiye yerleştirmekle birlikte, tefsir bağlamında daha özgün bir konuma taşımaktadır.⁴

Bu makalede amaçlanan, *el-Bahru'l-Medîd* tefsirinde özellikle lugat ilminin nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Çalışmada müellifin kelimelere yaklaşımı, eş ve zıt anlamlılık, müşterek ve müterâdif lafızlar, cinsiyet ayrımları, hareke farklılıkları ve emsâl kullanımları gibi başlıklar çerçevesinde incelenecektir. Böylece İbn 'Acîbe'nin tefsirinin, tasavvufî yönünün yanı sıra lugavî katkılarıyla da öne çıktığı gösterilecektir.

*Bu makale, yazarın Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda devam etmekte olan 'İbn 'Acîbe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Eseri Bağlamında Dilciliği' başlıklı doktora tezinden hazırlanmıştır.

¹ Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. M. Abdülhamîd, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1976), 1/5-6.

² Hasan Azzûzî, *eş-Şeyh Ahmed b. Acîbe ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, (yy: el-Memleketü'l-Mağribiyye Vezâratu'l-Evkâf ve Ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2001), 1/ 103.

³ Mahmut Ay, *Ahmed b. Acîbe ve İşari Tefsir Açısından "el-Bahru'l-Medîd"*, (İstanbul: MÜSBE, yayımlanmamış doktora tezi, 2010), 96.

⁴ Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn 'Acîbe", *DiA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 19/ 294.

1. Lugat ilmi

Arap dili ilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan lugat ilmi, kelimelerin kökenini, anlamlarını, farklı bağlamlardaki kullanımlarını ve mana genişliklerini ele alan bir disiplindir.⁵ “Lugat” kelimesi sözlükte “kelime, söz, dil” anlamlarına gelirken, terim olarak Arapçadaki kelimelerin kök anlamlarını, türevlerini, mecazî veya hakikî kullanımlarını inceleyen ilmi ifade eder.⁶ Bu ilim, Kur’ân’ın doğru anlaşılması için vazgeçilmez bir temel kabul edilmiştir. Zira vahiy, Arap dili aracılığıyla indiği için, lafızların sözlük anlamları ve bu anlamların tarihî ve edebî bağlamları, tefsir faaliyetinin en önemli dayanaklarından biri olmuştur.⁷

Erken dönemden itibaren müfessirler, ayetlerin manalarını açıklarken lugat ilmine müracaat etmişlerdir. Taberî, Ferrâ, Zeccâc ve İbn Cinnî gibi müfessir-dilciler, tefsirlerinde lugavî çözümlemelere geniş yer ayırmışlardır. Özellikle farklı lehçe kullanımları, eş ve zıt anlamlı kelimeler, müşterek lafızlar ve mecazî kullanımlar, ayetlerin anlamını tayin etmede belirleyici olmuştur. Böylece lugat ilmi, sadece sözlükçülüğün değil, aynı zamanda tefsirin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.⁸

İbn ‘Acîbe de bu geleneğin bir temsilcisi olarak *el-Baḥru’l-Medîd* adlı tefsirinde lugat ilmine yoğun şekilde yer vermiştir. Müfessir, Kur’ân kelimelerinin kök manalarını, türevlerini, farklı kullanımlarını ve mecazî yönlerini açıklayarak ayetlerin anlam zenginliğini ortaya çıkarmıştır. Onun lugavî açıklamaları, klasik dilcilerin görüşlerini aktarmakla sınırlı kalmamış; ayet bağlamına uygun düşen tercihleri de yansıtmıştır. Bu durum, *el-Baḥru’l-Medîd*’i sadece işârî tefsir özellikleriyle değil, aynı zamanda dil ilmine yaptığı katkılarla da öne çıkaran bir eser haline getirmiştir.

1.1. Mu‘arreb

Arap dili literatüründe mu‘arreb terimi, başka dillerden Arapçaya geçmiş, fakat zamanla Arap dilinin telaffuz, yapı ve vezin sistemine uyarlanarak Arapçalaşmış kelimeleri ifade eder.⁹ Bu tür kelimeler özellikle Farsça, Habeşçe, Süryanice, Berberice, Rumca ve Kıptiçe gibi dillerden Arapçaya girmiş; şiir, nesir ve günlük dilde kullanılmaya başlandıktan sonra neredeyse Arap kökenliymiş gibi kabul edilmiştir.¹⁰

⁵ İsmail Durmuş, "Sözlük", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/398-401.

⁶ Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed Ömer el-Hafâcî, *Şifâu’l-Ğalil fî mâ fî Kelâmi’l-‘Arab mine’d-Dahîl*, thk. Muhaammed Keffâş, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998), 1/5-6; Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî’î İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 1/45-47; Ebu’t-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 15-16.

⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve İrâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, (Kahire: Dâru’l- Hadis, 1988), 4/285; ; ayrıca bkz. İsmail Araz, *İcâzü’l-Kur’an eş-Şâfiye fî’l-i-câz Risalesinin Tahlili* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2024), 99-122 ve 371-416.

⁸ Bedreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim (Kahire: Dârü’t-Türâs, 1957), I, 275; Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim (Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyye, 1974), I, 148.

⁹ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, 4/285.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/45-47; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, 15-16.

¹¹ es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân*, 1/148-150.

Erken dönem âlimlerinden bir kısmı Kur'ân'da mu'arreb bulunmadığını savunmuş-tur (örneğin İmam eş-Şâfi'î), buna karşılık bazı dilciler az da olsa Kur'ân'da bu tür kelime-lerin mevcut olduğunu dile getirmiştir. Celâleddîn es-Süyûtî ise hem *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* hem de *el-Muhezzeb fî mâ vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-Mu'arreb* adlı eserlerinde yüz-lerce mu'arreb örneği zikretmiş, bu kelimelerin artık Arapça bağlamda yerleştiğini ve ya-bancılık vasfını kaybettiğini vurgulamıştır.¹¹

İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*'de mu'arreb kelimelere özel bir önem vermiştir. Onun üslûbunda bu kelimeler için her zaman doğrudan "mu'arreb" ifadesi kullanılsa da, kö-keni, geldiği dil ve Arapçadaki fonetik ve morfolojik şekli hakkında açıklamalar yapılır. Çoğu zaman bu kelimenin anlamını güçlendirmek için Arap şiirinden beyitler veya darb-ı mesellerden örnekler getirir. Bu konuda İbn 'Acîbe, İslamiyet'ten önce yüzyıllara dayanan Arap şiirinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu, lafız-anlam noktasında güçlü bir ör-nek oluşturduğunu ve bir iştişhad olarak kullanılabiliceğinin farkındadır.¹² O, Ayrıca laf-zın hangi vezinde kullanıldığına ve Arap telaffuzuna nasıl uyarlandığına da işaret eder.

Mesela şu ayette geçen "إِسْتَبْرَقٍ" kelimesi buna örnektir:

وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ "Onlar ince ipekten ve parlak ağır ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir."¹³

İbn 'Acîbe, "إِسْتَبْرَقٍ" kelimesinin Farsça kökenli olduğunu, Arapçaya girdikten sonra ise Arapça'nın sarf ve nahiv kaidelerine göre kullanıldığını ifade eder. Böylece kelime, hem yabancı asıllı olmasına rağmen Arapçanın doğal bir parçası hâline gelmiş, hem de Kur'ân'da güçlü bir edebî anlam kazanmıştır. Müfessir, bu örnek üzerinden Kur'ân'ın sa-dece Arap toplumuna ait kelimelerden oluşmadığını, farklı dillerden alınmış kelimelerle de zenginleştiğini vurgular.¹⁴

Bunun yanında, başka bir örnek olarak "سَجِيلٍ" kelimesi zikredilebilir:

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّنْ سَجِيلٍ "Onların üzerine pişkin tuğladan taşlar atıyordu."¹⁵

İbn 'Acîbe, "سَجِيلٍ" kelimesinin Farsça "seng" (taş) ve "gîl" (çamur) kelimelerinden türediğini belirtir. Bu ifadenin Kur'ân'da "pişmiş çamurdan taş" anlamında kullanıldığını kaydeder. Böylece müfessir, Kur'ân'ın kelimelerinin Arapça kökenli olsun ya da olmasın, her hâlükârda Arap dilinin kuralları içinde işlev kazandığını ve vahyin anlam örgüsüne katkı sağladığını vurgulamaktadır.¹⁶

İbn 'Acîbe'nin mu'arreb kelimelere yaklaşımı, sadece dil bilgisi aktarmakla sınırlı değildir. O, bu tür kelimeleri aynı zamanda Kur'ân'ın evrensel yönünün göstergesi olarak

¹¹ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fî-mâ Vaka'a fî'l-Kur'ânî mine'l-Mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî (Birlesik Arap Emirlikleri: Matba'atu Fudâle, ts), 57-65; es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2/1042.

¹² Arap şiirinin bu konudaki etkisi ve geçmişi için bkz. İsmail Araz, "Köklü Bir Geçmiş mi Yoksa Mükemmel Bir Başlangıç mı? Câhiz'in Klasik Arap Şiirinin Tarihi Hakkındaki Görüşlerinin Kritiği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 1022-1042.

¹³ Kur'ân-ı Kerîm, Kehf, 18/31

¹⁴ Ahmed b. 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 8/210;

¹⁵ Fîl, 105/4

¹⁶ İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 3/260.

görür. Çünkü farklı dillerden gelen kelimeler, Kur'ân'ın sadece Arap yarımadasıyla sınırlı bir kitap değil, insanlığın ortak kültürüne hitap eden ilahî bir metin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2. İştikâk

“İştikâk” kelimesi sözlükte “bir şeyi ayırmak, bölmek” ve “bir kelimeyi başka bir kelimeden türetmek” anlamına gelir.¹⁷ İstilahî olarak ise, “iki kelime arasında harf dizilişi ve mana bakımından bağ bulunması” şeklinde tanımlanır.¹⁸ Arap dili açısından iştikâk, kelimelerin kök anlamlarını ortaya koymak, onların çeşitli türevleri arasındaki anlam ilişkisini belirlemek için vazgeçilmez bir ilim dalıdır. Kur'ân tefsirinde ise, lafızların kök manasına dönmek, ayetin bağlamını doğru anlamada önemli bir dilsel yöntem olarak görülür.¹⁹

İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*'de iştikâk konusunu hem lugavî hem sarf yönünden ele almış, kelimelerin kök yapılarını açıklarken kökün manasının ayetin yorumuna nasıl yön verdiğini göstermiştir. Ona göre, bir kelimenin kökünde gizlenen temel anlam, Kur'ân'daki kullanımında da yönlendirici bir rol üstlenmektedir.²⁰

Mesela “كفر” kökünden türeyen “كافر” kelimesi iştikâk örnekleri arasındadır. Bu kök, aslında “örtmek, gizlemek” anlamına gelir. Çiftçinin tohumu toprağa örtmesi de aynı kökten ifade edilir. Kur'ân'da geçen:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “Şüphesiz inkâr edenlere (kâfirlere), uyarsan da uyarmasan da fark etmez; onlar iman etmezler.”²¹

Burada “كفر” fiili, hakikati örtmek, görmezden gelmek anlamındadır. İbn 'Acîbe, bu iştikâk üzerinden kâfirin sadece inanmayan kişi değil, aynı zamanda hakikati bilerek örtten kimse olduğunu belirtir. Dolayısıyla kelimenin kökü, kavramın Kur'ân'daki semantik boyutunu açığa çıkarır.²²

İbn 'Acîbe iştikâkı sadece kökün hatırlatılması olarak değil, ayetlerin derin manalarına ulaşmada güçlü bir yöntem olarak görür. Mesela şu ayette geçen fiili ele alır:

وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا “Gerçekten biz onu dünyada seçkin kıldık.”²³ Buradaki “اصْطَفَيْنَاهُ” fiili, “صفوة” masdarından türetilmiştir. Sarf açısından ifti'âl babında yer alan bu fiil, “saf hâle getirmek, seçmek” anlamına gelir. İbn 'Acîbe, kelimenin kökündeki “saflık ve artırılmışlık” manasının Hz. İbrâhîm'in seçkinliği ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Böylece kökün asli manası ayetin yorumuna yön verir.²⁴

Bir başka örnek olarak şu ayet zikredilebilir:

¹⁷ Fairûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 898.

¹⁸ Hulusi Kılıç, “İştikâk”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/ 430-440.

¹⁹ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. Heyet, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 21.

²⁰ Bkz. İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/60-65.

²¹ Bakara, 2/6.

²² İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/60.

²³ Âl-i İmrân 3/33.

²⁴ İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/185.

وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيَّتًا “Allah, her şeye güç yetirendir.”²⁵ Buradaki “مُقِيَّتًا” kelimesi, “قوت” masdarından türemiştir ve ism-i fâ’il sîgasında kullanılmıştır. Anlamı “azık veren, güç yetiren”dir. İbn ‘Acîbe, kelimenin kökündeki “gıda ve kudret sağlama” manasının Allah’ın kullarına rızık vermesi ve onlara güç yetirmesiyle doğrudan irtibatlı olduğunu kaydeder.

Yine Safâ ile Merve hakkında geçen ayette:

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا “Onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.”²⁶ Buradaki “جُنَاحَ” kelimesi, kök itibarıyla “جَنَحَ” fiilinden türemiştir. Fiilin temel manası “meyletmek, sapmak”tır. İbn ‘Acîbe, bu kök anlam üzerinden “günah” kavramını “doğru yoldan sapma” ile ilişkilendirmiştir.²⁷

Sonuç olarak İbn ‘Acîbe, iştikâkı tefsirinde hem dilsel hem de anlam boyutunu güçlendiren bir unsur olarak kullanmıştır. Onun yaklaşımında mutlak bir ekole bağlı kalmak yerine, ayetin bağlamına uygun kök anlam tercih edilmiştir.

1.3. Naht

İbn ‘Acîbe’nin *el-Bahru’l-Medîd* adlı tefsirinde dikkat çeken bir diğer lugavî unsur nahttır. Arap dilinde naht, iki veya daha fazla kelimenin belirli kısımlarının birleştirilerek yeni bir lafız türetilmesi anlamına gelir.²⁸ Bu yöntem, hem ifade kolaylığı sağlamak hem de uzun bir ibareyi kısa ve veciz bir kelimeye dönüştürmek için kullanılır.

Klasik lugatçılar, nahti genellikle dua ve zikir formüllerinde yaygın görmüşlerdir. Mesela “بِسْمِ” (besmele çekmek) fiili, “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinden; “حوقل” (havkale etmek), “لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” sözünden; “حمدل” (hamdele etmek) ise “الحمد لله” cümlesinden türetilmiştir. Bu kelimeler, hem sözlü kültürde hem de yazılı kaynaklarda yerleşmiş ve Arap dilinin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir.²⁹

İbn ‘Acîbe, Kur’ân tefsirinde bu tür naht kullanımlara temas eder. Örneğin Neml Sûresi’nde geçen سُلَيْمَنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Şüphesiz bu (mektup) Süleyman’dandır ve şüphesiz ki o, Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla (başlamaktadır).”³⁰ âyetini tefsir ederken, burada geçen “بِسْمِ اللَّهِ” ifadesinin Arap toplumunda çoğu zaman “بِسْمِ” şeklinde kısaltılarak kullanıldığını kaydeder. Bu, hem lugavî bir alışkanlık hem de anlamı koruyan bir ifade kolaylığıdır.³¹

²⁵ Nisâ 4/85.

²⁶ Bakara 2/158

²⁷ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 1/204.

²⁸ M.Reşit Özbek, “Naht”, *DîA*, (İstanbul, TDV yayınları, 2006), 32/310; Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Heyet, (Mekke: Dâru’l-Hidâye, ts.), 2/391 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1267.

²⁹ Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *es-Sâhib fî Fıkhî’l-Luġati’l-‘Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Suneni’l-‘Arab fî Kelâmihi*, thk. Ahmed Hasan Behîç, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1997), 60.

³⁰ Neml, 27/30.

³¹ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 4/191.

Benzer şekilde Kehf Sûresi'nde geçen مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ “*Maşâallâh! Allah dile-medikçe (hiçbir şey olmaz). Allah’tan başka güç yoktur.*”³² âyeti üzerinde dururken, özellikle “لا حول ولا قوة إلا بالله” ibaresinin halk arasında “حوقة” kelimesiyle ifade edildiğini aktarır. Ona göre bu tür nahtlar, Kur’ân’ın dilindeki vecizliği pekiştiren ve halkın anlayışına kolaylık sağlayan unsurlardır.³³

İbn ‘Acîbe ayrıca, “حمدل” kelimesine de temas eder. Fâtiha Sûresi’nin başındaki رَبِّ الْعَالَمِينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ “*Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.*”³⁴ âyetini açıklarken, Arapların bu ifadeyi kısaca “حمدل” kelimesiyle dile getirdiklerini belirtir. Bu da, lugavî kısaltmanın Kur’ân’ın diline yansımış bir formudur.³⁵

Sonuç olarak, İbn ‘Acîbe’nin naht kullanımı, Arap dilindeki vecizliği ve Kur’ân’daki ifadenin halk arasında karşılık bulma biçimini ortaya koyar. Müellif, bu kelimelerin kökenini açıklamakla kalmaz; onların bağlamda kazandığı mecazî ve kültürel çağrışımlara da dikkat çeker. Böylece naht, onun tefsirinde yalnızca bir lugat meselesi değil, aynı zamanda Kur’ân’ın belâgatini pekiştiren bir üslup özelliği hâline gelir.

1.4.Ezdâd

Arap dilinde ezdâd (الأضداد), lafız itibarıyla aynı olan bir kelimenin hem kendi anlamını hem de bu anlamın zıddını ifade etmesi demektir.³⁶ Böyle bir yapı, Arapça kelimelerin anlam esnekliğini ve bağlama bağlı yorum kabiliyetini gösterir. Kur’ân tefsirinde ise ezdâd, yalnızca lugavî bir mesele değil, ayetlerin anlamlarının bağlam içinde doğru tespit edilmesinde önemli bir yöntemdir.³⁷

İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*’de ezdâdı müstakil bir başlık altında ele almaz; fakat kelimelerin kök yapılarını açıklarken bu olguya sık sık temas eder. Onun metodunda dikkat çeken nokta, anlam tercihini bağlama göre yapmasıdır. Yani müellif için bir kelimenin zıt anlamlara sahip olması mümkündür; ancak bu anlamlardan hangisinin tercih edileceğini belirleyen unsur, ayetin siyak ve sibakıdır. Bu yöntem, özellikle Kur’ân’ın i’câzının temellendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Abdülkâhir el-Cürcânî’nin (öl. 1078-79/471) hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı *Delâilü’l-i’câz* eserinde bu durumu görmek mümkündür.³⁸ Bir müfessir olması yönüyle İbn ‘Acîbe’nin bu yöntemi eserinde uygulaması ve Kur’ân ayetlerinin bağlamından hareketle ayetleri yorumlaması bu bağlamda önem arz etmektedir.

³² Kehf, 18/39.

³³ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 3/267.

³⁴ Fâtiha, 1/2

³⁵ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 1/25.

³⁶ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed ‘Abdulğafur Attâr, (Beyrût: Dâru’l-İlim li’l-Melâyin, 1407), 2/ 500; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/263.

³⁷ Ebu’t-Tayyib Abdülvahid b. Ali el-Halebî el-Lugavî, *Kitabu’l-Ezdâd fî Kelâmi’l-Arab*, thk. İzzet Hasan, (Beyrût: Matbu’atu el-Mecme’u’l-İlmî el-Arabî,1963), 17; Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47-48.

³⁸ Bağlamdan ve lafız-anlam uyumundan hareketle ayetlerin yorumlanması konusunda Delâilü’l-i’câz güzel bir örnektir. İ’câzın temellendirilmesi için Cürcânî tarafından kaleme alınan bu eser, metinlerin tahlilinde bağlamın önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: Matbaatü’l-Medenî, 3. Baskı, 1413/1992), 45-46; Delâil’in yazım serüveni için bkz. İsmail Araz, “Hangisi Önce Yazıldı: Esrârü’l-Belâga Mı

Bu bağlamda, “قِسْط” kelimesi İbn ‘Acîbe’nin yorumladığı örneklerden biridir. Kur’ân’da şöyle buyrulmuştur:

وَأَقِمْوْا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ “Ölçüyü adaletle tutun.”³⁹ Buradaki “القِسْط” lafzı hem “adalet” hem de “zulüm” anlamında kullanılabilir. Nitekim Cin sûresinde geçen وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا “Haksızlık edenlere gelince, onlar cehennem için odun oldular.”⁴⁰ âyetinde kelime “zulüm, haktan sapma” manasında kullanılmıştır. İbn ‘Acîbe her iki anlamı da kabul eder; fakat Rahmân sûresindeki bağlamın ölçü ve adalet vurgusu sebebiyle anlamı “adalet” yönünde tayin eder. Ona göre bağlam, anlamın yönünü belirleyici en önemli unsurdur.⁴¹

Benzer bir örnek de “أَخْفَى” fiilidir. Kur’ân’da şöyle geçer:

وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهُهَا الْفُقَرَاءَ “Eğer onları gizleyerek fakirlere verirsiniz...”⁴² “أَخْفَى” kelimesi hem “gizlemek” hem de “açığa çıkarmak” anlamına gelebilir. İbn ‘Acîbe, bu ayette anlamın bağlam gereği “gizlemek” olduğunu belirtir. Çünkü sadakanın gizli verilmesi riya ihtimalini ortadan kaldırır ve ihlâsı artırır.⁴³ Burada müellif, kelimenin ezdâd özelliğini kabul etmekle birlikte, bağlamın anlamı tek yönde sınırlandırdığını vurgular.

Benzer bir şekilde, “مولى” kelimesi de ezdâd örneklerindendir. Bu lafız hem “efendi” hem “köle”; hem “yardım eden” hem de “yardıma muhtaç” anlamında kullanılabilir. “ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ” *Bunun sebebi şudur: Allah, iman edenlerin dostudur; kâfirlerin ise hiçbir dostu yoktur.*⁴⁴ âyetinde “مولى” kelimesi dost ve yardımcı manasındayken, başka bağlamlarda farklı anlamlar taşır.⁴⁵

İbn ‘Acîbe, bu tür örneklerle ezdâdın sadece lugavî bir mesele olmadığını; aynı zamanda ayetlerin manalarının doğru anlaşılmasında büyük önem taşıdığını gösterir. Ona göre kelimelerin bağlamı, anlamın tayininde belirleyici unsur olup, ezdâd özelliği Kur’ân’ın i’câzını yansıtan bir incelik olarak değerlendirilmelidir.

1.5. Müterâdif

Müterâdif (المترادف) kelimesi, sözlükte “ard arda gelmek, peş peşe olmak” anlamına gelen تَرَادَف ilinden türemiştir.⁴⁶ Terim olarak ise, “farklı lafızlarla aynı manayı ifade eden kelimeler” şeklinde tanımlanır.⁴⁷ Klasik lugatçılara göre müterâdif, köken bakımından ayrı olan kelimelerin mana açısından aynı veya birbirine çok yakın olmasıdır. Meselâ “أسد” ve “ليث” kelimeleri her ikisi de “aslan” anlamına gelirken “قعود” ve “جلوس” kelimeleri de “oturma” manasında kullanılır.⁴⁸

Yoksa Delâilü’l-i’câz Mı? İki Eserin Yazım Tarihinin Tespiti Üzerine Bir İnceleme” *Şarkiyat Mecmuası*, no. 45 (Ekim 2024), 209-49.

³⁹ Rahmân 55/9.

⁴⁰ Cin 72/15.

⁴¹ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/398.

⁴² Bakara 2/271.

⁴³ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 2/176.

⁴⁴ Muhammed, 47/11.

⁴⁵ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 5/212.

⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 4/ 1364; İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, 9/ 115.

⁴⁷ Ebû Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl El Askerî, *el-Furûk fî’l-Luğa*, thk. Cemal Abdülgani Müdgamiş, (Beyrût: Dâru’l-Alemiyye 2008), 13.

⁴⁸ Curcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, 199; Tahânevî, *Keşşâfu Istılâhât*, 1/406.

İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*’de müterâdifi müstakil bir başlık hâlinde ele almaz; ancak ayetleri tefsir ederken farklı kelimelerin yakın veya aynı anlamlarını açıklamakta, bağlamın manayı nasıl yönlendirdiğine dikkat çekmektedir.

Nitekim Kur’ân’da geçen “قلب” ve “فؤاد” kelimeleri bu hususa örnektir. Her iki kelime de kalp anlamını taşır. *“مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى”* *Kalbin gördüğü şeyi yalanlamadı.*⁴⁹ *“إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ”* *Şüphesiz bunda kalbi olan kimse için bir öğüt vardır.*⁵⁰

İbn ‘Acîbe, her iki ayette de kalbin kast edildiğini, ancak Arap dilinde bazen “قلب”, bazen “فؤاد” lafzının tercih edildiğini belirtir. Ona göre bu kullanım, Kur’ân’daki anlam çeşitliliğini zenginleştiren bir yön taşımaktadır.⁵¹

Başka bir örnek olarak “سنة” ve “عام” kelimeleri zikredilebilir. Her ikisi de yıl anlamına gelir. Yusuf Sûresi’nde *“ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ”* *Sonra bunun ardından bir yıl gelecek ki insanlar o yıl yağmurla bolca sulanacak ve o yıl sıkıntıdan kurtulacaklardır.*⁵² Aynı sûrede farklı bir yerde ise “سنة” lafzı kullanılır. *“ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ”* *Sonra onun ardından yedi kurak yıl gelecektir.*⁵³

İbn ‘Acîbe, bu iki lafzın aynı anlamı taşımasına rağmen, bağlama göre farklı kelimelerin seçilmesinin Kur’ân’ın üslubundaki inceliğe işaret ettiğini belirtir. “سنة” kelimesi daha çok kıtlık ve zorluk yılları için, “عام” ise bolluk ve kolaylık dönemleri için tercih edilmektedir. Böylelikle müterâdif kelimeler, hem aynı anlama işaret etmekte hem de bağlamın ruhuna uygun özel çağrışımlar kazandırmaktadır.⁵⁴

Benzer şekilde şu ayette:

“وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَحْ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ” *Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir.*⁵⁵ İbn ‘Acîbe, burada geçen “إصلاح” kelimesini “بَرَّ” lafzıyla açıklamış, iki kelimenin mana bakımından yakınlığını ortaya koymuştur. Ona göre “إصلاح”, bozulmuş bir durumu düzeltme ve dengeleme anlamı taşırken; “بَرَّ”, hem düzeltmeyi hem de ihsanı kapsar. Dolayısıyla ayette bu iki kelime arasında bir anlam genişlemesi söz konusudur.⁵⁶

Son olarak şu ayette:

“وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً” *Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk.*⁵⁷ İbn ‘Acîbe, “رأفة” ve “رحمة” kelimelerinin çoğu lugaççıya göre müterâdif gö-

⁴⁹ Necm, 53/11

⁵⁰ Kâf, 50/37

⁵¹ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 6/155.

⁵² Yusuf, 12/49

⁵³ Yusuf, 12/48

⁵⁴ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 2/600.

⁵⁵ Bakara 2/220

⁵⁶ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd*, 1/305.

⁵⁷ Hadîd 57/27.

rünse de, aralarında ince bir anlam farkı bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre “رأفة”, merhametin en yumuşak ve nazik hâlini ifade ederken, “رحمة” ise genel anlamda şefkat ve ihsanı içine alır.⁵⁸

Sonuç olarak, İbn ‘Acîbe’nin müterâdif konusuna yaklaşımı, sadece lugavî bir meseleye işaret etmekle sınırlı değildir. Ona göre Kur’ân’daki bu çeşitlilik, hem dilin derinliklerini hem de i’câz yönünü ortaya koyar. Böylelikle farklı lafızlarla aynı anlamın ifade edilmesi, Kur’ân’ın fesahat ve belâgatini daha güçlü biçimde gözler önüne serer.

1.6. Müşterek

Arap dilinde müşterek, aynı lafzın birden fazla farklı anlama delâlet etmesi demektir.⁵⁹ Bu özellik, Kur’ân’ın anlaşılması açısından büyük önem taşır; zira müşterek lafızların anlamı, bağlama göre belirlenir.⁶⁰ İbn ‘Acîbe de tefsirinde bu konuyu ele almış, bazı kelimelerin farklı manalara geldiğini örneklerle açıklamıştır.

Buna örnek olarak “عين” kelimesi zikredilebilir. Bu lafız Arapçada; göz, pınar, altın, casus gibi çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’ân’da: وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ “Orada pınarlar fışkırttık.”⁶¹ âyetinde “عين” kelimesi “pınar” anlamındadır. Ancak başka bir ayette: تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا “Bizim gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.”⁶² ifadede ise “عين” lafzı “göz” manasında kullanılmıştır. İbn ‘Acîbe, bu örnekler üzerinden müşterek lafızların manasının sadece sözlükteki karşılıklarıyla değil, bağlamın ruhuyla da tayin edilmesi gerektiğini vurgular.⁶³

Benzer bir örnek فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ “Onlardan kimi adağını (sözünü) yerine getirdi,”⁶⁴ ayetidir. İbn ‘Acîbe, bu ayette geçen نَحْب kelimesinin iki farklı anlama geldiğini belirtir: birincisi “ahd/söz”, ikincisi ise “ölüm vakti”dir. Ona göre burada her iki anlam da mümkündür. “Ahd” anlamı, Allah’a verilen sözün yerine getirilmesini; “ölüm” anlamı ise bu sözün şehâdetle mühürlenmesini ifade eder. İbn ‘Acîbe, bu iki ihtimali birlikte zikrederek, bağlamın her iki manayı da desteklediğini kaydeder. Böylece müşterek lafız üzerinden ayetin zengin anlam boyutunu açığa çıkarır.⁶⁵

İbn ‘Acîbe, bu tür örneklerle müşterek lafızların Kur’ân’daki belâgat yönünü artırdığını ifade eder. Ona göre müştereklik, ayetlerin farklı anlam katmanları kazanmasına imkân tanır. Ancak müfessirin asıl dikkat çektiği nokta, bu kelimelerin yorumunda bağlamın mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğidir.

1.7. Müzekker ve Müennes

Arap dilinde kelimeler, cinsiyet açısından müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere iki gruba ayrılır. Müzekker, erkeklik vasfı taşıyan veya Arapların örfî kullanımında eril kabul edilen lafız; müennes ise kadınlık vasfı taşıyan yahut dişil sayılan kelimedir. Bu

⁵⁸ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/155.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 10/ 449; Ebu Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Sâmerrâî, (Beyrût: Mektebetu'l-Hilal, ts.), 1/21-23.

⁶⁰ İsmail Durmuş, “Müşterek”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/ 171.

⁶¹ Yâsîn, 36/34

⁶² Kamer, 54/14

⁶³ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/327.

⁶⁴ Ahzâb 33/23.

⁶⁵ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 4/422.

tasnif yalnızca hakikî biyolojik cinsiyete dayanmaz; mecâzî ve lafzî alâmetlerle de belirlenir. Nahiv ilminde bu ayırım, fiil-fâil uyumu, sıfat-mevsûf ilişkisi ve zamir-mercû' bağları gibi temel gramer konularının doğru anlaşılması için vazgeçilmezdir.⁶⁶

Klasik nahiv kaynaklarında müzekker ve müennes, hakikî ve mecâzî olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Meselâ رجل(adam), أب(baba) gibi kelimeler *müzekker-i hakikî*; gerçekte eril olmayıp Arap dilinde müzekker kabul edilen قلم(kalem), جبل(dağ) gibi kelimeler ise *müzekker-i mecâzî*dir. Aynı şekilde امرأة(kadın), أم(anne) gibi lafızlar *müennes-i hakikî*; biyolojik olarak dişi olmayıp mecâzen müennes kabul edilen شمس(güneş), أرض(yer) gibi kelimeler ise *müennes-i mecâzî*dir.⁶⁷

Bir başka açıdan müennes kelimeler, te'nîs alâmeti taşıyıp taşıyamamalarına göre ikiye ayrılır. Başlıca lafzî alâmetler şunlardır:

1. فاطمة, رحمة (ة): Tâ'u't-te'nîs.
2. صحراء (اء): Elif-i memdûde.
3. سلمى (ى): Elif-i maksûre.

Sonlarında bu alâmetleri taşımayan kelimeler ise müennes-i semâ'î kabul edilir.⁶⁸

İbn 'Acîbe, *el-Baḥru'l-Medîd*'de müzekker ve müennes meselesini müstakil bir başlık altında incelemeyi; fakat ayet tahlilleri içinde, özellikle gramer uyumu gerektiren yerlerde bu konuya temas eder. Onun yöntemi, lafzî alâmetleri dikkate almakla birlikte, anlamın bağlam içindeki işlevini öncelikle bakımından özgün bir nitelik taşır.

İbn 'Acîbe, bu ayeti tefsir ederken وَسَطٌ kelimesinin hem müzekker hem müennes için kullanılabildiğini, bu sebeple sıfat-mevsûf uyumunun bozulmadığını belirtir. Ayrıca kelimenin “orta, adalet” anlamına geldiğini vurgulayarak, bu nitelikte kadınların yumuşak huyluluğu arasında irtibat kurar. Böylece lugavî açıklamanın ötesinde, üslup ve anlam boyutunu da öne çıkarır.⁷⁰

Bir başka örnek şu ayettir: قَالَتِ الْأَعْرَابُ ءَامَنَّا “Bedeviler: ‘İman ettik’ dediler.”⁷¹ Burada الْأَعْرَابُ lafzen cem'-i müzekker olmasına rağmen, fiil müennes sigasıyla gelmiştir. İbn 'Acîbe, gramer açıklamalarını aktardıktan sonra, bedevîlerin inanç iddialarının toplu bir şahsiyet olarak dişil formda sunulmasının Kur'ân'ın üslup tercihiyle bağlantılı olduğunu belirtir.⁷²

⁶⁶ Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 3/200; İsmail Durmuş, “Müzekker ve Müennes”, *DîA*, (İstanbul :TDV Yayınları 2006), 32/ 243.

⁶⁷ Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *el-Bulḡa fi'l-Fark beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1417), 65.

⁶⁸ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdülhâlık Udayme, (Kahire: Lecnetu İhyâ'it-Turâsî'l-İslâmî, 1994), 1 /85; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/220; Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdulhuseyn el-Fetlî, (Beyrut: Müessesetür'risâle, ts.), 2/22.

⁶⁹ Bakara 2/143

⁷⁰ İbn 'Acîbe, *el-Baḥru'l-Medîd*, 1/171.

⁷¹ Hucurât 49/14

⁷² İbn 'Acîbe, *el-Baḥru'l-Medîd*, 6/219.

Son olarak şu ayet örnek verilebilir: وَأَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا “Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar.”⁷³ İbn ‘Acîbe, burada الظَّالِم kelimesinin, kendisinden önce gelen الْقَرْيَةِ kelimesine sıfat olduğunu belirtir. Ancak anlam bakımından “köy” değil, köyün halkı (أهلها) kastedildiğinden, sıfat müzekker gelmiştir. Ona göre bu tercih, lafzî uyumdan ziyade bağlamın işaret ettiği manaya dayanmaktadır.⁷⁴

1.8. Kelimelerin Harekeleri

Arap dilinde kelimelerin harekelenmesi (الضبط/الشكل), hem doğru telaffuzu hem de doğru anlamı ortaya koymak için temel bir unsurdur.⁷⁵ Kur’ân’ın nüzûlünden sonra farklı kıraatler ve yazıdaki noktalama eksikliği sebebiyle, kelime harekeleri özellikle tefsirlerde üzerinde durulan bir konu olmuştur.

İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*’de kelimelerin zaptına önem verir. Bir kelimenin farklı harekelerle okunmasının mânaya nasıl etki ettiğini açıklarken hem lugavî hem de nahvî deliller getirir; ayrıca kıraat âlimlerinin görüşlerinden faydalanır. Örneğin şu âyet dikkat çekicidir: أَلَا تَحْذَرُنَّ أَمْ رَأَيْتُمْ أَنَّ تَحْذَرُنَّ أَمْ رَأَيْتُمْ أَنَّ تَحْذَرُنَّ أَمْ رَأَيْتُمْ أَنَّ تَحْذَرُنَّ “Biz onları eğlence mi edindik, yoksa gözler mi onlardan kaydı?”⁷⁶ Buradaki سَخِرِيًّا kelimesi hem “سَخِرِيًّا” (kesralı) hem de “سُخِرِيًّا” (dammalı) okunabilir. İbn ‘Acîbe, ilk okuyuşun “alay etme, istihza” anlamını; ikincisinin ise “boyunduruk altına alma, yararlanma” anlamını ifade ettiğini belirtir. Ancak âyetin siyak-sibakına göre, burada “alay konusu etme” manasının daha uygun olduğunu vurgular.⁷⁷

Bir başka örnek: وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولَى النَّعْمَةِ “Beni, refah sahipleri olan yalanlayıcılarla baş başa bırak.”⁷⁸ Buradaki النَّعْمَةِ kelimesi üç şekilde okunabilir:

- النَّعْمَةِ (fetha ile): Refah, bolluk.
- النَّعْمَةِ (kesra ile): Nimetin bizzat kendisi.
- النَّعْمَةِ (damma ile): Sevinç, mutluluk.

İbn ‘Acîbe, her bir okuyuşun lugavî bakımdan sahih olduğunu ifade eder; fakat bağlamın “nimet içinde yaşayan inkârcılar” anlamını öne çıkardığını söyler.⁷⁹

Son bir misal olarak: هُمْ فِي الْغُرَفَاتِ آمِنُونَ “Onlar yüksek köşklerde güven içindedirler.”⁸⁰ Buradaki الْغُرَفَاتِ kelimesi “الْغُرَفَاتِ” (damme) ve “الْغُرَفَاتِ” (kesra) şeklinde iki şekilde okunabilir. Birinci okuyuş “yüksek köşkler, cennet sarayları” anlamına gelirken, ikinci okuyuş “su çekilen kovalar” manasını taşır. Müellif, bağlama göre birinci anlamı esas almakla birlikte, ikinci anlamın da mecazî olarak “cennetin nimetlerinden bol bol yararlanma”yı ifade edebileceğini belirtir.⁸¹

⁷³ Nisâ 4/75.

⁷⁴ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 1/528.

⁷⁵ İsmail Durmuş, Muharrem Çelebi, "Müselles", *DîA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/84-85.

⁷⁶ Sâd, 38/63.

⁷⁷ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 5/39.

⁷⁸ Müzzemmil, 73/11

⁷⁹ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/195.

⁸⁰ Sebe', 34/37

⁸¹ İbn ‘Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 4/500.

Sonuç olarak İbn ‘Acîbe, kelime hareketlerini sadece kıraat farkı olarak değil, anlam zenginliği sağlayan bir boyut olarak görür. Ona göre bağlam, hangi okunuşun tercih edileceğini belirleyen en önemli ölçüttür. Böylece hem Arap dilinin imkânlarını hem de Kur’ân’ın üslup inceliğini ortaya koyar.

1.9. Emsâl

Arap dilinde mesel (المثل), sözlükte “benzerlik, eş, örnek” anlamına gelir⁸². Çoğulu emsâl (أمثال) olup, istilâh olarak toplumda yaygın biçimde kullanılan, özlü ve çoğu zaman mecazî ifadeler için tercih edilir. Atasözleri, darb-ı meseller ve deyimler bu kapsamda değerlendirilir. Kısa, veciz ve ibret verici oluşları sebebiyle emsâl, Arap toplumunda hem edebî hem de sosyal hafızanın bir parçası kabul edilmiştir.⁸³

Erken dönemden itibaren emsâl konusunda müstakil eserler telif edilmiştir. Mesela el-Meydânî’nin *Mecma’u’l-Emsâl*, el-Mufaddal ed-Dabbî’nin *Kitâbu’l-Emsâl* ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın aynı isimdeki eseri bu alanda başlıca kaynaklardandır.⁸⁴

İbn ‘Acîbe, *el-Baḥru’l-Medîd*’de emsâlî çoğunlukla âyetin mesajını kuvvetlendirmek veya okuyucunun zihninde somut bir tasavvur oluşturmak için kullanır. Onun üslubunda “درب المثل”, “على سبيل المثل”, “كناية” gibi ifadelerle bu kullanımlar dikkat çeker. Özellikle ahlâkî ve tasavvufî yorumlarında, toplumun aşına olduğu mesellere yer vererek mesajı güçlendirmeyi amaçlar. Örneğin şu âyette: *قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اِئْتِنَا اٰثَنَيْنِ وَاٰخِيَتِنَا اِثْنَيْنِ فَاعْرِضْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ اِِلٰى خُرُوجٍ مِّنْ سَبِيْلٍ* “Onlar: Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin; günahlarımızı itiraf ettik. Artık çıkmaya bir yol var mı? derler”.⁸⁵ İbn ‘Acîbe bu âyeti açıklarken, Arapların meşhur darb-ı meseli “الصيف ضيعت اللبن” (Yazın sütü ziyan ettin) ifadesine atıfta bulunur. Bu mesel, fırsat eldeyken kıymetini bilmeyen ve sonradan pişman olan kimseler için söylenir. Âhirette imkânını kaybetmiş kimselerin pişmanlığını anlatmak için bu meselin kullanılması, hem lugavî hem de tefsirî açıdan yerinde bir tercihtir.⁸⁶

Bir başka örnekte, şu âyeti tefsir ederken: *لَمَّا سَقِطَ فِي اَيْدِيهِمْ “Elleri bağlanmış gibi kaldıklarında...”*⁸⁷ Müellif burada ifadenin kinayeli olduğunu, Arap dilinde “pişmanlığın şiddetinden el ısırmak” şeklinde kullanılan temsille bağlantılı olduğunu belirtir. Böylece âyet, hasret ve pişmanlık duygusunu mecazî bir dille tasvir eder.⁸⁸

Yine şu ifade üzerinde durur: *يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ “Baldırın açılacağı gün...”*⁸⁹ İbn ‘Acîbe, bunun hakikî bir baldır açılması olmadığını; Arapların mesel üslubunda “şiddetli

⁸² Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhim, Abdulmecid Katameş (Kahire: el-Müessesetu’l-‘Arabiyye, 1964), I/11; Ebû’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbü’rî, *Mecma’u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1982), 1/ 12–15; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1205.

⁸³ Ebû Ubeyde Kasım b. Sellâm, *Kitâbu’l-emsâl*, nşr. Abdülmecid Katâmiş, Beyrut: 1980), 17-22; ; es-Se‘âlibî, *Simâru’l-kulûb fi’l-mudâf ve’l-mensûb*, nşr. M. Ebu’l-Fazl İbrahim, (Kahire: Dâru’l-meârif,1985), 39,46.

⁸⁴ İsmail Durmuş, “Mesel” *DîA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1996) .13/297.

⁸⁵ Gâfir, 40/11)

⁸⁶ İbn ‘Acîbe, *el-Baḥru’l-Medîd*, 5/118.

⁸⁷ A’râf, 7/149.

⁸⁸ İbn ‘Acîbe, *el-Baḥru’l-Medîd*, 2/261.

⁸⁹ Kalem, 68/42.

durum"u anlatmak için kullandıkları bir mecaz olduğunu açıklar. Bu deyim, savaş anında elbiseyi yukarı çekip işe sarılmayı anlatan bir meselin yansımasıdır.⁹⁰

Sonuç itibarıyla İbn 'Acîbe, emsâli sadece edebî bir unsur olarak değil, Kur'ân'ın mânasını zenginleştiren ve ibret boyutunu güçlendiren bir unsur olarak kullanır. Onun yöntemi, hem klasik Arap lugat geleneğine yaslanmakta hem de âyet bağlamına uygun çağrışımları öne çıkarmaktadır. Böylece emsâl, Kur'ân'ın üslup inceliğini ortaya koyan bir dil unsuru hâline gelir.

Sonuç

Kur'ân tefsiri geleneği, başından itibaren dil ilimleriyle sıkı sıkıya bağlı bir şekilde gelişmiştir. Çünkü vahyin anlaşılmasında en önemli zemin Arap dilinin imkânlarıdır. Bu sebeple müfessirler, tefsir faaliyetlerinde lugat ilmine, sarf ve nahiv tahlillerine geniş ölçüde başvurmuş; ayetlerin manasını tayin ederken kelimelerin kök anlamlarını, farklı bağlamlarda kazandıkları kullanımları, hatta halk dilindeki mesel ve darb-ı meselleri dikkate almışlardır. Bu gelenek, İbn 'Acîbe'nin *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eseriyle XVIII. yüzyılda güçlü bir biçimde devam etmiştir.

Müellifin tefsirinde lugat ilminin çok yönlü bir şekilde işlendiği görülmektedir. Mu'arreb kelimeler bağlamında farklı dillerden Arapçaya geçmiş lafızların Kur'ân üslubuna nasıl yerleştiğini göstermiş "إستبرق" ve "سجّل" gibi örneklerle Arapça'nın zenginleşme yollarına işaret etmiştir. İstikâk konusunda kelimelerin kök manalarının ayet yorumunu nasıl yönlendirdiğini göstermiş "اصطفى", "كفر", veya "مقيت" gibi kelimeler üzerinden hakikati örtme, seçkin kılma, azık verme gibi anlam katmanlarını ortaya koymuştur. Naht örneklerinde, besmele ve havkale gibi halk arasında yerleşmiş kullanımların Kur'ân dilindeki karşılıklarını göstermesi, tefsirine sosyo-dilsel bir boyut kazandırmıştır. Ezdâd ve müterâdif meselelerinde bağlama bağlı tercihleri, onun anlam tayininde hiçbir zaman sözlük nakilleriyle yetinmediğini; ayetin siyak-sibakına ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır. Müsterek lafızları açıklarken "عين" veya "نحب" gibi kelimelerin birden fazla anlamı barındırmasını Kur'ân'ın i'câz yönüne işaret eden bir özellik olarak değerlendirmiştir. Müzekker-müennes ayrımı ve hareke farklılıkları üzerinde dururken ise, yalnızca nahivsel uygunluğu değil, ayetin üslup inceliğini ön planda tutmuştur. Yine emsâl ve darb-ı mesellere yaptığı göndermeler, tefsirini halk kültürüne ve Arap dilinin edebî hafızasına yaslandığını göstermektedir.

Bu birikim, İbn 'Acîbe'nin sıradan bir işârî müfessir olmadığını ortaya koymaktadır. O, tasavvufî yorumlarını Arap dilinin sağlam temeli üzerine inşa etmiş; dil açıklamalarını da tasavvufî vurgularla bütünleştirmiştir. Böylece *el-Bahru'l-Medîd*, bir yandan sufi tefsir geleneğini devam ettirirken, diğer yandan lugat ilmine ciddi katkılar sunmuştur. Müfessirin özellikle bağlamı merkeze alması, onu sadece nakilci değil, aynı zamanda yorumcu bir dilci hâline getirmiştir.

Sonuç olarak, İbn 'Acîbe'nin *el-Bahru'l-Medîd*'i, Arap dili ve tefsir tarihi açısından iki yönlü bir kıymet taşır: İlki, lugat ilmi üzerinden yaptığı ayrıntılı çözümlerle Kur'ân'ın anlam zenginliğini ortaya koyması; ikincisi ise tasavvufî yorumlarını dil biliminin sınırları içerisinde temellendirmesidir. Bu sebeple eser, yalnızca sûfi tefsirler arasında

⁹⁰ İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, 8/133.

değil, lugavî yönüyle de dikkate alınması gereken klasik kaynaklar arasında yer almaktadır. Onun yaklaşımı, erken dönem dilcilerinin ve müfessirlerin çizgisini devam ettirdiği gibi, XVIII. yüzyılda bu çizgiye yeni bir canlılık kazandırmıştır. Böylece *el-Baḥru'l-Medîd*, hem lugat ilminin bir yansıması hem de Kur'ân'ın i'câzını gösteren dilsel bir şahit olarak değerini günümüze kadar korumuştur.

Kaynakça

Ahmed b. 'Acîbe. *el-Baḥru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Furûq fî'l-Luġa*. thk. Cemal Abdülgani Müdgamiş. Beyrut: Dâru'l-Âlemiyye, 2008.

Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheretu'l-Emsâl*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Abdulmecid Katameş. Kahire: el-Müessesetu'l-'Arabiyye, 1964.

Araz, İsmail. *İ'câzü'l-Kur'an eş-Şâfiye fî'l-i'câz Risalesinin Tahlili*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2024.

Araz, İsmail. "Köklü Bir Geçmiş mi Yoksa Mükemmel Bir Başlangıç mı? Câhiz'in Klasik Arap Şiirinin Tarihi Hakkındaki Görüşlerinin Kritiği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 1022-1042.

Araz, İsmail. "Hangisi Önce Yazıldı: Esrârü'l-Belâga Mı Yoksa Delâilü'l-i'câz Mı? İki Eserin Yazım Tarihinin Tespiti Üzerine Bir İnceleme" *Şarkiyat Mecmuası*, no. 45 (Ekim 2024), 209-249.

Azzûzî, Hasan. *eş-Şeyh Ahmed b. Acîbe ve Menhecuhû fî't-Tefsîr*, yy: el-Memleketu'l-Mağribiyye Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2001.

Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. M. Abdülhamîd, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1976.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulġafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407.

Curcânî, es-Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

Çelebi, Muharrem. "Ezdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/47-48.

Durmuş, İsmail. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13/297.

Durmuş, İsmail. "Müşterek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/171.

Durmuş, İsmail. "Müzekker ve Müennes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/243.

Durmuş, İsmail. "Sözlük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37/398-401.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessese-tü'r-Risâle, 2005.

Halebî, Ebu't-Tayyib Abdülvahid b. Ali el-Lugavî. *Kitabu'l-Ezdâd fî Kelâmî'l-'Arab*. thk. İzzet Hasan. Beyrut: Matbu'atu el-Mecme'u'l-İlmî el-'Arabî, 1963.

Halîl b. Ahmed, Ebu Abdurrahman. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzumî – İbrahim es-Sâmerrâî. Beyrut: Mektebetu'l-Hilal, ts.

Hafâcî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed Ömer. *Şifâu'l-Ğalîl fîmâ fî Kelâmî'l-'Arab mine'd-Dahîl*. thk. Muhammed Keffâş. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî. *el-Hasâis*. thk. Abdilhuseyn el-Fetlî. Beyrut: Müessesese-tü'r-Risâle, ts.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Behîc. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Meydânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-Emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982.

Kara, Mustafa, "İbn'Acîbe", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 19/ 294.

Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdülhâlık Udayme. Kahire: Lecnetu İhyâit-Turâsî'l-İslâmî, 1994.

Özbalıkçı, M. Reşit. "Naht". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/310.

Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'Ulûmî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1974.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-Muhezzeb fîmâ Vaka'a fî'l-Kur'âni mine'l-Mu'arrab*. thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî. Birleşik Arap Emirlikleri: Matba'atu Fudâle, ts.

Se'âlibî. *Simâru'l-Kulûb fî'l-Mudâf ve'l-Mensûb*. nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1985.

Ubeyde, Ebû. *Kitâbu'l-Emsâl*. nşr. Abdülmecîd Katâmiş. Beyrut, 1980.

Zerkeşî, Bedreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Bahadır. *el-Burhân fî 'Ulûmî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dârü't-Türâs, 1957.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. Mekke: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988.